

Ltn
✓ 1212

1 9 9 9

Գ Ի Ն Ն Է Տ Ա Ս Ը Կ Ո Պ Է Կ

Հայաստանի

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԼԵԶՈՒԻ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ

669

ուսման վերայ

ԹԻՖԼԻՍ

Въ типографіи Амбарцума Энциаджанцъ и К-о

1874

Լեռ
1212

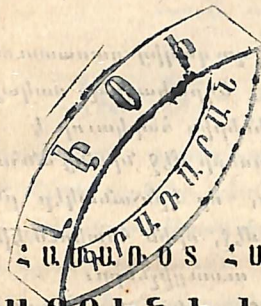
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ԽՄԲԱԳՐՈՂՔԵԱՆ
ՄԵՂՈՒ ՀԱՅՍՏԱՆԻ
ԼՐԱԳՐԻ

Ներկայ տարոյս 17 և 18 համարներից առնուած.

Дозволено цензурою Тифлисъ, 1874 г. 8 Мая.

29 1216

41312 - 60

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՍՏԱՆԻ
ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ
ՈՒՍՄԱՆ ՎԵՐՈՅ.

Կայրենի լեզուի նշանակութիւնը այնքան պարզ է իւրաքանչիւր ուսուցչի համար, որ ամենեւին հարկաւոր չէ այստեղ որ և իցէ բան ասել նորա մասին. առաւել կարևոր էր ցոյց տալ այդ առարկայի մատակարարելու եղանակը, որի մասին ես կաշխատեմ իմ հայեացքը բացայայտել: Ամենից առաջ պէտք է նկատել, որ մեր մէջ մայրենի լեզուի դասատուութեան ընթացքը կարգաւորելիս՝ հարկաւոր է չեղուիլ այն ձևից, որ ընդունուած է ուրիշ լեզուների մէջ. ըստ որում Հայոց լեզուի ուսման հանգամանքները մի փոքր ի շատէ բարձր ուսումնարանում պահանջում են զուգակից դասատուութիւն զբարբաբի և անխարհաբարբի Աշխարհա-

բարի և գրաբարի դուզակից դասատուութիւն ստեղծող չըպէտք է եղբակացնել սակայն, որ առաջին իսկ տարիներից հարկաւոր է խառնել մանուկների դասերի մէջ նրանց անհատական զրոյց լեզուն, որ կընչանակէր ընկղմիլ այն մտորութեան մէջ, որին հետեւում էին մեր անցեալ տարիների ուսուցիչները:

Այդ բանի համար պէտք էր հետեւել մանկավարժութեան մէջ ընդունուած այն սուղջամբա մետոդին, որ տանում է հեշտից ու ծանօթից դէպի գժուարն ու անծանօթն, այսինքն, պէտք էր աստիճան աս աստիճան ևւ փոքր աս փոքր աշխարհաբարի հետ կցորդել զբարարը աշխատելով այդուամենայնիւ չը ծանրարեւնել մանկան զլուրը աւելորդ գիտելիքներով նորա մասին: Իսկ այստեղ մայրենի լեզուի դասատուութեան եղանակը առաւել կա նոնաւոր կերպով ցոյց տալու համար՝ բաժանենք այն յետագայ մասերի:

- ա) Գասատուութեան մետոդ.
- բ) Գրադիտութեան սկիզբն.
- գ) Ընթերցանութիւն.
- դ) Քերականութիւն.
- ե) Գրաբար լեզու.
- զ) Գրաւոր աշխատանք:

Ա. Մ Ե Մ Օ Ղ.

Ուսումնական շրջանի առաջին իսկ օրից սկսած մինչև վերջինը պէտք է ջանաւ, որ ուսուցչի դաստիարակութեան եղանակն արթնացնէ ու սրահպանէ մանկական ուշադրութիւնը, իբրև կենդանի մասնակցութիւն աշակերտի կողմից ուսման մէջ: Երբ աշակերտը ուշագիր է, այն ժամանակը միայն կարող է թափանցել նորա հոգու մէջ ամեն մի հաղորդուած զիտելիք: Մինչև որ ուսուցիչը չըջանայ արթնացնել ու պահպանել աշակերտի ուշադրութիւնը, ուսումնն ամենևին յաջող չի ընթանալ:

Քայց զորա համար նա ընդունակ պիտի լինի միշտ նորանոր հարցատրելի նիւթեր ներս բերել շատերի մէջ: (Սորանից չըպէտք է եղբակացնել սակայն, որ հարկաւոր է անդադար առաջարկել մանուկների ուշադրութեանը բաղմութիւն առարկաների): Օգտակար է խօսելով մի առարկայի սասին՝ հետագօտիլ նորան զանազան կողմերից, արծարծելով նորա մէջ միշտ նորանոր յատկութիւններ:

Աշակերտը ուշագիր է, երբ նա սիրում է հաղորդելի առարկան. սիրում է, երբ դա զբաւում է նորան և զբաւում է, երբ նորան

դաս են տալիս իւր զարգացման աստիճանին համեմատ, նորան հասկանալի նիւթեր:

Գրաւում է մանկան այն դասը, որոյ բովանդակութիւնն առած է նորա հանապազօրեայ սովորական շրջանից, նորա ընտանեկան, փոքրցային և ընկերական կեանքից. սիրում է նա այն դասը, որ չի հաղորդվում նորան անծանօթ ու ցամաք եղանակով, այլ որին տալիս են մի կենդանի և սովորական ձև:

Երբ մանուկը մտնում է ուսումնարան, ոչ թէ միայն չէ կարողանում, իւր ընտանեկան դաստիարակութեամբ, որքան և իցէ շնորհքով կարողաւ ու գրեւ, այլ և նա իւր գլխում չի ունենում ոչ մի որոշ հասկացողութիւն. ընդհակառակն ամենայն բան, որպէս և նորա խօսքը ընդհատ է լինում, անկապ ու անկերպարան: Այդ ժամանակ նորա հոգեկան կարողութիւնները քնած են և կարօտ գրգռման: Խօսակցական մետոդն, ունենալով զարթուցիչ բնաւորութիւն՝ կենդանացնում է դասը, հեռացնում ձանձրութիւնը դասատան միջից և հետզհետէ զարգացնում մանկան դաստիարակութեան, պնդողութեան և խօսքի կարողութիւնը:

Այդպիսի շատերը, որ ամենայն ժամանակ կարողէինք անուանել խօսակցական վարժութիւններ, պէտք է ընթացակից լինին ընթերցանութեան դասերին, այս խօսակցութեան նիւթերը հարկաւ պէտք է առնուին արդէն կարգացած (կամ պատմած) շատերի միջից. սակայն պահպանելով նոցա մէջ սխառմաստօքական հետևողականութիւն, ներքին կատակցութիւն:

Վրասերվէղի) անուկ ամենից անոց մենք պիտի առաջարկենք աշակերտի զգայութեանը

*) Աղօթք Վրասերվէղը ծնուած է 1790 թ. հոկտեմբեր ամսին Զինեզում (Վեսաֆայիայում) և մեռած է 1866 թ. փետրվար ամսին Բերլինում:

Նա իւր կեանքի առաւել քան քառասուն տարիքը նովրեց ազգային լուսաւորութեանը և հաստատ քայլերով աշխատու էր մշակել ու իրագործել իւր ուսուցիչ Պետալօյցու միտքը. — սալ մարդուն այնպիսի դաստիարակութիւն, որ հիմնուած լին՝ ազատ զարգացման վերայ և որն ինքնադրծունէութեան միջոցով շինէ նորան անկախ և անձնութեան

Իր գերմանացի գրողի կարծ խօսքերն աւելի լաւ են նկարագրում Վրասերվէղի գրծունէութեան բնաւորութիւնը. — Պրոտիան շինել է թէն գետի վերայ՝ լեք ահարկաւ բերդեր, որ պաշտպանէ տէրութիւնը դրացի թշնամիներից, բայց նա շինեց և մի ուրիշ առաւել

արտաքին աշխարհի իրական առարկաները և ստիպենք մանուկներին իւրացուցանել նորա անուններն ու նշանացոյցները: Ինչքան առաւել կատարեալ ու պարզ կերպով առարկան կարողանայ տպաւորութիւն գործել արտաքին զգայութեան վերայ, այնքան առաւել հարուստ և իմաստալի կըլինի խօսակցութիւնը նորա մասին: Երբ որ աշակերտը իւրացուցած կըլինի առարկան իւր շնորհապայտներով, անմիջական տպաւորութեամբ, այն ժամանակ հարկաւոր է նստիպել նորան այդ նշաններից կազմել մի ընդհանուր ներկայացում: Երբ աշակերտը կազմած կըլինի այդպիսի պարզացայտ ներկայացումն միջանի առարկաների մասին, այն ժամանակ պէտք է կարողանայ նա միանշան առարկաներից կազմել մի ամբողջ հասկացութիւն, ենթարկել այդ առարկաները յայտնի ընդհանուր նշանացոյցների, կազմել ըստ այդմ իւր համար գիտելիք քանի մի նոյնպիսի օգտարկաների մասին և վերջապէս պէտք է կարողանայ արտայայտել իւր հասկացողութիւնը

գորեղ բերդ — ա զ զ ի կ ը թ ու թ ի ւ ը ւ ը, և այս վերջին ամենայնապի բերդը շինելու մէջ նորան օգնեց Գիսաբովիցը, որպէս հմուտ ճարտարապետ իւր գործի մէջ:»

պատշաճաւոր ընդհանուր խօսքով: Գասատութեան այսպիսի ընթացքը համապատասխան է ժարդու հոգեկան բնութեանը. ուստի և դա է այն միակ ուղիղ ճանապարհն, որով կարելի է հեռացնել ներկայացման ամեն մի մթութիւնըն ու դատարկութիւնը, ամեն մի անհասկանալի ու մոռեալ բառերի և դարձուածների անգիր սերտումն. այս ճանապարհով միայն կարելի է տանել մանկանը դէպի դրական իմացութիւն:

Եւ այսպէս խօսակցական զարգացուցիչ դասերի նիւթերը պէտք է դասաւորել հետեւալ կարգով.

- 1) Գասատան մէջ գանուող առարկաների անունները.
- 2) Նոցա մասերը.
- 3) Նոցա նկարագրութիւնը.
- 4) Նոցա համեմատութիւնը, այսինքն նմանութիւնների ու զանազանութիւնների որոշելը.
- 5) Միևնոյն կարգով վարժութիւններ որոշել զանազան առարկաների վերայ.
- 6) Մանսթութիւն կրկրաշտիական մարմնների ձևերի հետ.

7) Բնական պատմութեան սկզբունքն՝ խօսակցութիւններ մարդու, ընտանի անասունների և պարտիզի բոյսերի մասին:

8) Խօսակցութիւններ բնակութեան տեղերի մասին:

9) Խօսակցութիւններ կրակի, օդի, ջրի, հողի և դոցա երևոյթների մասին, և

10) Զանազան սեռի բնական և արհեստական առարկաների ու ընթացիկ երևոյթների առաւել ընդարձակ նկարագրութիւններ:

Այս նիւթերի վերայ դասախօսութիւնը կարող է տեւել ուսման առաջին երկու կամ երեք տարիներում:

Մնում է այժմ ասել, որ վերը յիշուած եղանակը — խօսակցական մետօդը կարևորապէս պահանջվում է սկզբնական շրջանում, պատճառ, միայն այդ եղանակը շատ չէ օգտաբեր բաւականին զարգացած մանուկների համար, որովհետև այդպիսով նոցա ինքնագործունէական ոյժը միշտ թոյլ կըմնայ: Ի՞նչքան հաստատ կարող է լինել ինքնագործունէութիւնը այն մանկան, որ չէ կարող իւրովի կանոնաւոր խօսքով պատմել մի որևիցէ ամբողջ ընդարձակ բան, այլ կըկարօտի, որ ամեն մի նախադասութեան, ամեն մի կարճ մտքի հա-

մար ուսուցիչը հարց առաջարկէ նորան: Այսպիսի մանկան մէջ անգոր է միշտ ոչ միայն ինքնագործունէութիւնն, այլ և հաստատ կամքն ու յիշողութիւնը: Ինքն ըստ ինքեան հետևում է ուրեմն, որ մանկան զարգանալու չափով խօսակցական հարց ու պատասխանական և իրացուցական ձևը պիտի տեղի տայ ճառական, պատմողական ձևին:

Բ. Գրագիտութեան սկիզբն

Հին ձևի, մանաւորապէս ասելով, սկզբնական դասատուութեան միանման ու մեքենայական ընթացքը մեռցնում էր մանկան աշխոյժը.— այս փորձով զիտէ մեզանից իւրաքանչիւրը: Ո՞ւմ համար էլ, որ վարժատունն էլ որ կամիս, չի երեսցել իբր բանդ. մի բանդ, որ շղթայում էր մանկան հոգու բնական ձգտումները, որ ամենայն կերպով պատժում էր նորա մատող կեանքի բնական շարժումները: Հասկանալի է, որ այս յառաջանում էր նորանից, որ ուսուցիչը չէր ճանաչում ոչ իւր աւանդած առարկայի բնատուրութիւնը, ոչ իւր մանուկ աշակերտի հոգին, որ և կարողանար իմանալ, թէ իւր դասը կամ վարմունքն ինչ-

պիսի ազդեցութիւն կանէ մանկան հոգու վերայ այս կամ այն հանգամանքների տակ, այս կամ այն դիպուածութիւն: Աշակերտի ուսումնառութեան ամբողջ ընթացքի եղանակը՝ դասատան մէջ պատահող, շատ անգամ չնչին երևացած, զանազան երևոյթները ազդեցութեան արգասիքն է. մինչև անգամ կարելի է ասել վստահօրէն, որ նա այդ եղանակն ուսումնարանական նոյն իսկ առաջին քանի մի օրերի ազդեցութեանց արգասիքն է է:

Հետ է հասկանալու որեւէ, թէ ինչքան պէտք է ջանալ գրաւիչ ու հաճելի կացուցանելու աշակերտի համար ուսումնարանական ազդեցութիւնները: Հատկանալի է նոյնպէս, թէ ինչքան կարևոր է այդ մանկան ուսումնարան մանկու առաջին իսկ օրը, քանզի նորեկը առանց այն էլ ներկայացրած է լինում իրան ուսումնարանը զանազան ահարկու կերպարանքներով այն սպառնալիքները ազդեցութեան տակ, որոնցով ընտանիքի մէջ, նորա մանկական վառվռուն անհանգստութիւնը զսպելու համար, ցոյց էին տալիս ուսումնարանի վերայ, իբրև նորա սպառնալիքների, նորան սանձահարելու տեղի վերայ:

Ուսումնատուութեան սկզբի ճանճրացնող ու խրտնայող ազդեցութիւններից մինն էլ այն կըլինի, եթէ որ ոտք դրեց մանուկն ուսումնարանի չէմքից թէ չէ՝ սնան իսկոյն նորա ձեռքը բերան անելու մեր այբ այբներն ու բենայբաները:

Սկզբի քանի մի դասերը դեռ ևս կարելի է դոճել մանկանը դասատանական կարգ ու պատշաճաւորութիւններ, նստիլ վեր կենալ սովորչանելու, նորան ճանաչելու և նորանից ճանաչուելու համար: Գորանից յետոյ էլ դեռ կարելի է վարժեցնել նորան որքան և իցէ կանոնաւոր պատասխանների մէջ թիթե խօսակցութիւններով, և ապա ի վերջոյ մատչիլ զբաւարժութեանը:

Գրավարժութիւնը սկսելիս նոր և ամենայարմար մետեղն է հնչականը: Այդ մետոդը նըպատակամերձ և օգտակար լինելու մասին աւելորդ է անգամ խօսել. նորա զարգացուցիչ և կենդանի բնասօրութիւնը հոգեբանաբար հաստատած են արդէն երևելի մանկավարժները:

Առաւել հարկաւոր կըլինէր կարճաօտ ցոյց տալ նորան գործադրութեան եղանակը:

Ահա Ուշինսկու տուած մի օրինակը, որ օրինել է նա Շերաի դասերի գրութեան համեմատ:

Ուսուցիչը չըվերկացնելով աշակերտներին տեղերից ատում է. «Նկատեցէք, տղերք, թէ քնչ հնչիւն կասեմ» — և բարձր ու երկար արտասանում է «— Էլիմայ դո՛ւ ասո՛ւ, Արշակ, դո՛ւ էլ Պօղոս, կայլն»:

Ուսուցիչը պահանջում է, որ աշակերտները արտասանեն հնչիւնը բարձր և օրոշ: Գործնից յետոյ ատում է. «Ես կասեմ այժմ մի ուրիշ հնչիւն» — և րիկնիր նորան դո՛ւ, դո՛ւ, և այլն: Ա՛յ, հիմի մենք երկու հնչիւն դիտենք « և օ. — Քանի հնչիւն դիտենք, Վահան: Ո՞րն է առաջինը, Մուշեղ, որը երկրորդը..... Ասացէք առաջ առաջինը, յետոյ երկրորդը. առաջ՝ երկրորդ, յետոյ առաջինը: Այժմ ասացէք մինուումը, մէկը «, միւսը օ. առաջին շարք, երկրորդ, երրորդ, կայլն»:

Այս միջոցը իւր ամեն նմանութեամբն ու անտակնկալ փոփոխմունքներով շատ լաւ կերպով դրադիցնում է ամբողջ դասատան ուշադրութիւնը, դասն ընթանում է կենդանի կերպով, մանկուէք չեն ձանձրանում, իւրաքանչիւրը սպասում է, թէ իրան կըհարցնեն և մասնակից է լինում ընդհանուր դործունէութեան մէջ:

Առաջին երկու հնչիւններից յետոյ անուցիչը միևնոյն ձևով ծանօթացնում է երրորդի հետ (ե կամ ու): — Նրբ որ մանկուէք պատասխանեցին ճիշդ, արագ ու սրբող կերպով, այն ժամանակ անցնում է ուրիշ վարժութեան:

Նա հարցնում է. քնչպիսի հնչիւններ էք սովորել դուք: Ո՞րն է առաջինը, երկրորդը, երրորդը. բայց ա՛հ ես ձեզ կասեմ մի ամբողջ բառ «ո. որ հնչիւնն է այստեղ « թէ օ, թէ «ի—օ—օ՛—օ»:

Սրամիտ աշակերտներն առաջին անգամից կարող են իմանալ. իսկ իթէ ոչ ոք չիմանայ, ուսուցիչը կասէ ինքը, երկու կամ երեք բառից յետոյ ամենը էլ սկսում են իմանալ, ի հարկէ սկզբում զեւ ոչ առանց սխալների: Պէտք է առնուլ այնպիսի միավանկ բառեր, որոց հնչիւնները սրբող արտասանութիւն լինին, օրինակ — շատ, սար, սէր, սէր, խոտ, վատ, մատ, դա, մի, ձի, օր, ուր, սուր, քար, ճար կայլն:

Այսպիսի կարգով էլ պիտոյ է ծանօթացնել մանկանց մնացած ձայնաւորների հետ, դարձեալ մի-մի սառ իւրաքանչիւր դասին:

Ընդհատելով այստեղ այդ օրինակելի դասի շարունակութիւնը՝ խորհուրդ եմ տալիս ստուցիչներին, որ ինքեանք աչքի տակ ունենան

Ոչինչսկուտ ամբողջ գրքոյկը, որ գրել է նա դասատուներէրի համար իբրև առաջնորդ իւր յօրինած «Родное Слово» անունով ընթերցարանների վերայ դաս տալու ժամանակ: Այս մանուանդ հարկատու է նորա համար, որ յիշեալ աշխատութիւնն, որ արած է, ինչքան կարելի էր յարմարացնելով մեր կեանքին, պ. Ն. Տէր-Ղևոնդեանցը, մի պատշաճ ընտրութեամբ ընդունուած է մեզանում իբրև լիզուի սկզբնական դասագիրք, և որի հետ սակայն դրած չէ նոյն գրքի վերայ պարագուելու եղանակը:

(Օգտակար է ունենալ սկզբնական ուսուցչի համար ընդ այօք Պետերբուրգի ուսանողների հրատարակած «Եարդալ և գրելու հրահանգն ևս»):

Գ. Ընթերցանութիւն

Ոչինչ այնպիսի բան չըպէտք է կարգայ աշակերտն, որի միտքն անհասկանալի լինի նորա համար. անդիտակից, մեքենայական ընթերցանութիւնը կըբխայնէ աշակերտի ընդունակութիւնը. ուստի ամեն մի յօդուած, որ պիտի դառնայ դասի նիւթ, պահանջուի է բացատրութիւն ուսուցչի կողմից:

Նախ և յառաջ ուսուցիչը մէկ անգամ պէտք է կարգայ աշակերտներին համար դասը, բացատրելով ամեն մի նոցա համար անհասկանալի բառ կամ դարձուած: Վերջացնելուց յետոյ պէտք է հարցնէ մի աշակերտի կամ ամբողջ դաստասը լայնատրուած բառերը, նոցա մտքում աւելի հաստատ տպաւորելու համար: Գորանից յետոյ ուսուցիչը բայ է անում խօսակցութիւն, հարց ու փորձ, կարգացած յօդուածի ներքին պարունակութեան մասին: Յետոյ կարդում է մէկ անգամ ևս, պատուիրելով աշակերտներին ուշք դարձնել իւր կարդալու եղանակի վերայ. ի վերջոյ կարդալ է տալիս մի-մի աշակերտի այս կամ այն նախադասութիւնը կամ պարբերութիւնը, պահանջելով կարդալ ցոյց տուած եղանակով, — պարզ, որոշ, բարձր ու վստահ: Ուսուցիչը սովորցնում է ևս գտնել ու չեչտել իւրաքանչիւր նախադասութեան մէջ այն բառը, որ զլխաւորապէս առաջարկուած է լսողի ուշադրութեանը:

Այս կարելի է հասկանալ կամ նախընթաց իտքի բովանդակութիւնից և կամ մտաւորապէս հարց առաջարկելով նախադրութեան համար:

Գժուար է միևնոյն դասին արդէն պատրաստի դասն էլ հարցնել, յետագայ դասի նախապատրաստութիւնն էլ անել վերջը յիշուած ձեւով, ունելովի նկատի դասատուների մէջ աշակերտաց թոի բաղմութիւնն և մի և նոյն ժամանակ դասամիջոցի կարծութիւնը: Այս պատճառով հարկաւոր կըլինի մի դաս անցկացնել յետագայ դասի նախապատրաստութեամբ, միւսում արդէն պատրաստի դասը համար առնուլ:

Աշակերտները կարդալու կամ պատասխանելու ժամանակ, նոցա սխալները թէ ըստ առողանութեան, թէ ըստ տրոհութեան և թէ ըստ բացատրութեան չի ուզուում ուսուցիչն ինքն, այլ աշակերտները: Երբ որ սխալուում է պատասխանողը, միւս աշակերտներն անձայն ձեռք են բարձրացնում, առանց տեղերիցը վեր կենալու, և ում որ ուսուցիչը պատուիրում է, նա է միայն պատասխանում, եթէ սա էլ սըխալվում է՝ ուրիշին է հարցնում, եթէ մէկն ուզողում է պատասխանողի սխալը, հարցնում է այդ մասին միւսներին կարծիքն էլ: Իսկ եթէ ոչոր աշակերտներից չի կարողանում ուզող սր և իցէ սխալ, այն ժամանակ ուսուցիչն ինքն է ուզում, կրկնել տալով ուզվածը պատասխանողին:

Այսպիսի եղանակով էլ պէտք է անցնել ոտանաւորները, որ քանի մի վերաբերութեամբ մեծ նշանակութիւն կարող են ունենալ, ուստի և նոցա ընտրութիւնն արած պէտք է լինի խահականօրէն: Ուշք պէտք է դարձնել ոտանաւորի ոգու, բանաստեղծական լիզուի, ոճի և նորա ներքին կենդանութեան վերայ: Ոտանաւորը արծարծում է մանկան ճաշակը, ուսուցանում է զննել աւարկանները բաղմակողմանի հայեացքով և սիրել բնութեան գեղեցկութիւնները, և վերջապէս շարժում է մանկան մէջ բարոյական և հայրենասիրական զգացումներ:

Կարծեմ բաւականին հասկանալի է, թէ լաւ է չըտալ ամենին, քան թէ տալ սովորելու այնպիսի ոտանաւորներ, որոնք իրանց սառն, անհամ ու ձանձրալի բովանդակութեամբն ու ոճով կարող են առաւել ծանրաբեռնել մանկան յիշողութիւնն և հանդցնել նորա ճաշակն ու քնքոյշ զգացումն:

Այսպէս համառօտ կերպով սրոշելուց յետոյ զիտակից կամ բացատրական ընթերցանութեան նշանակութիւնն ու եղանակը, յաւելացնում եմ այս ևս, որ օգտակար ու կարեւոր է բնթերցանութեան զասերին աշակերտ մանկանց մէջ տրամախոհութիւնն էլ զարդացնել:

ժամանակ առ ժամանակ պահանջելով, որ նորա նկատեն և անուանեն այս կամ այն առարկայի յատկութիւնները, հասեմատեն միմեանց հետ նորանց և երբեմն բերանայի, երբեմն գրաւորապէս արտայայտեն իրանց կազմած գիտելիքը նոցա մասին. սակայն սորա մասին առաւել պարզ խօսած է «Մետօղ» վերնագրով գլխի մէջ:

Դ. Քերականութիւն.

Մինչև չորրորդ տարին ի հարկէ չի կարելի քերականութիւնն առանձին դաս համարել եւ աւանդել սխտեմայի տակ դնելով նորան, բայց կարելի է փոքր ի շատէ գրագիտութեան մէջ դարգացած մանուկներին սոցա համար անդգալի կերպով անգամ, ընտելացնել քերականական սկզբանց հետ, այսինքն, երբ նոքա սովորած կըլինին վարժ կարդալ ու գրել, կարողացած հասկանալ ու պատմել կարդացածը և կամ գրաւոր կերպով արտայայտել մի փոքրիկ միտք որքան ե իցէ կանոնաւոր ձեով. այն ժամանակ ամենօրեայ արամարանական խօսակցութիւններով կարելի է սկսել վարժեցնել նորանց որոշելու միտքը, նորա գլխաւոր և երկ-

րորդական մասերն. որոշելու առարկաների անուններն, այլ և այլ յատկութիւն, գործողութիւն, գործողութեան հանգամանք, բացազանջութիւն, հրաման ու հարցմունք ցոյց առտղ բառերը, նոյնպէս ևս առարկաների թիւը եւ գործողութիւնների ժամանակն, առանց գործածելու ուսումնական բառեր (տերմիններ): Այս բոլորը, յայտնի բան է, կ'ընթանայ փոքր առ փոքր և ինչպէս ասուեցաւ ամենին չի կազմիլ առանձին դաս, այլ կցորդուած կըլինի նոյն իսկ ընթերցանութեան դասերի հետ:

Ուսումնական շրջանի չորրորդ տարուց արդէն կարելի է քերականութեան ուսումն սխտեմայի տակ դնել և անցնել կանոնաւոր ընթացքով: Ամենից յարմար մետօղը քերականութեան մէջ կըլինի համակեղծական ասլածը:

Թողով խօսել այս մետօղի էութեան և օգտակարութեան մասին, այս միայն կ'ասեմ, որ մի անգամ ընդմիջա պէտք է ջնջել ուսումնարանի միջից այն մեռեալ ու մեռուցանող ձեը, որով ստիպուած էին մանուկներն անգիր անել անթիւ չոր ու ցամաք կանոններ քերականութեան բոլոր մասերից, առանց մի գործնական կրթութեան, և որ առաւել վատն է, նոցա համար բոլորովին անհասկանալի գրոց լիզուով:

Հինգերորդ տարում արդէն լիամասն գիտե-
լիքներով կարելի է վերջացնել աշխարհաբարի
քերականական ուսումնս: Գլխաւոր արագե-
տող դործն այդ տարում քերականութեան եւ
առ հասարակ լեզուի դասերի մէջ պէտք է լի-
նի աշակերտների կողմից ինքնուրոյն զբաւոր
աշխատութիւններ:

Վեցերորդ տարում, բացի դրաբար լեզուից,
որի մասին ներքե պիտի խօսեմ, կարելի է
ծանօթացնել և մասունագրութեան տեսութեան
սկզբանց հետ, այսինքն— լեզուի գործունէու-
թեան, ոճերի, ձևերի ու տեսակների հետ:

Իսկ եօթերորդ տարին, որ կազմում է մեր
ուսումնարանի ուսումնական շրջանի վերջին
տարին, կարելի է բոլոր սովորածների մէջ
ընդարձակ կերպով կրթել և ընտելացնել լեզ-
ուի ոճական հարստութեանը հետ:

Ե. Գրաբար լեզու.

Հարկաւոր չէ մեզ ոճաւոր ու խրթին շա-
րադրութիւններ անել դրաբար լեզուով բաւա-
կան կըլինի ուրեմն մեզ ուսանել նորան այն-
չափ, որ առանց դժուարութեան կարողանանք
թարգմանել ու հասկանալ մեր հին մատենա-

գիրների գրուածները, հասկանալ և սուրբ գիր-
քը, որ նշնայէս կայ և մեռած է գրուած գրա-
բար լեզուով: Եւս առաւել կարևոր ու անմերժե-
լի է մեզ ուսանիլ գրաբարն այն պատճառով,
որ մեր եկեղեցական բոլոր երգասացութիւն-
ներն ու սուրբ գրոց ընթերցանութիւնը կա-
տարւում են նոյն լեզուով: Եայրայեղ մոլորու-
թեան մէջ են ընկնում նոքա, որոնք ձգտում
են մերժել գրաբարը Հայ ուսումնարանից (ի
հարկէ խօսքս տարրական ուսումնարանների
մասին է), ինչպէս ծայրայեղ կերպով մոլոր-
ուած էին և նոքա. որոնք նորան էին միայն
համարում ուսումնատուութեան միջոց և ար-
համարհում կենդանի աշխարհիկ լեզուն:

Յօղուածիս սկզբում արդէն ասել եմ, որ
գրաբարը պէտք է ջանալ կցորդել աշխարհա-
բարին աստիճան առ աստիճան և փոքր առ
փոքր. այժմ ասելացնում եմ, որ նորան կարելի
է սկսել, երբ մանուկները բաւական զար-
դացած կըլինին մտաւորապէս և բաւական
վարժուած լեզուի մէջ, թէ գրաւորապէս և թէ
բերանացի կարողանալով հաղորդել իւրեանց
միտքը բաւական կանոնաւոր ոճով աշխար-
հիկ լեզուով.— Բայց ինչպէս յօղուածիս ըն-
թացքից կարելի է տեսնել, զարդացման այդ

աստիճանի վերայ կարող են լինել մանուկներն ուսումնառութեան հինգերորդ տարումն: Այդ ժամանակ ուրեմն կարելի է սկիզբն առնուլ զբարարի ուսման առաւել ու առաւել բաշտողելով կցորդումն աշխարհաբարի հետ և անցանելով համեմատական մետօղով, որ ամենայարմարն է լեզու ուսանելու գործում:

Հինգերորդ տարում հեշտ կրլինի մանուկների համար զբարար լեզուի ամբողջ ստուգարանութիւնը լաւ սովորել, քանզի աշխարհաբարի մէջ նորա արդէն իւրացուցած կրլինին մի և նոյնը, և այս կարող է շատ օժանդակել նորանց: Վեցերորդում նոքա չեն դժուարանալ նոյնպէս ուսանիլ ամբողջ համաձայնութիւնը, պատճառ այդ տեղ էլ արդէն նախապատրաստուած կրլինին աշխարհաբարում:

Իսկ եօթներորդում կարելի է լաւ ծանօթանալ զբարար մատենագրութեան հետ:

Գրաբարի քերականութեան մէջ համակենդրոնական ձևը պէտք է թողուլ և անցնել նորան սովորական սխտեմայով, միայն թէ իհարկէ գործնականօրէն:

Կրկրկնեմ դարձեալ, որ զբարար լեզուի ուսման մէջ մեծ օգնականութիւն կարող է ցոյց տալ համեմատական եղանակը:

գիրների գրուածները, հասկանալ և սուրբ գիրքը, որ նոյնպէս կայ և մնում է գրուած գրաբար լեզուով: Եւս առաւել կարեւոր ու անմերժելի է մեզ ուսանիլ զբարարն այն պատճառով, որ մեր եկեղեցական բոլոր երգասացութիւններն ու սուրբ գրոց ընթերցանութիւնը կատարվում են նոյն լեզուով: Ծայրայեղ մտաբութեան մէջ են ընկնում նորա, որոնք ձգտում են մերժել զբարարը Հայ ուսումնարանից (ի հարկէ խօսքս տարրական ուսումնարանների մասին է), ինչպէս ծայրայեղ կերպով մոլորուած էին և նորա, որոնք նորան էին միայն համարում ուսումնատուութեան միջոց և արհամարհում կենդանի աշխարհիկ լեզուն:

Յօդուածիս սկզբում արդէն ասել եմ, որ զբարարը պէտք է ջանալ կցորդել աշխարհաբարին աստիճան առ աստիճան և փոքր առ փոքր. այժմ աւելացնում եմ, որ նորան կարելի է սկսել, երբ մանուկները բաւական զարգացած կրլինին մտաւորապէս և բաւական վարժուած լեզուի մէջ, թէ զբաւորապէս և թէ բերանացի կարողանալով հաղորդել իւրեանց միտքը բաւական կանոնաւոր սճով աշխարհիկ լեզուով:— Բայց ինչպէս յօդուածիս ընթացքից կարելի է տեսնել, զարգացման սյշ

ատօրճանի վերայ կարող են լինել մանուկներն ուսումնառութեան հիմնքերոյ տարումն։ Այդ ժամանակ ուրեմն կարելի է սկիզբն առնել գրաբարի ուսման առաւել ու առաւել բաղադրելով կցորդումն աշխարհաբարի հետ և անցանկելով համեմատական մետօդով, որ ամենայարմարն է յեզու ուսանելու գործում։

Հիմնքերոյ տարում հետ կրլինի մանուկների համար գրաբար լեզուի ամբողջ ստուգարանութիւնը լաւ սովորել, քանզի աշխարհաբարի մէջ նորա արդէն իւրացուցած կրլինին մի և նոյնը, և այս կարող է շատ օժանդակել նորանց։ Վեցերորդում նոքա չեն դժուարանալ նոյնպէս ուսանիլ ամբողջ համաձայնութիւնը, պատճառ այդ տեղ էլ արդէն նախապատրաստուած կրլինին աշխարհաբարում։

Իսկ եօթներորդում կարելի է լաւ ծանօթանալ գրաբար մատենագրութեան հետ։

Գրաբարի քերականութեան մէջ համակենդրինական ձևը պէտք է թողուլ և անցնել նորան սովորական սխտեմայով, միայն թէ ի հարկէ գործնականօրէն։

Ղեկրկնեմ դարձեալ, որ գրաբար լեզուի ուսման մէջ մեծ օգնականութիւն կարող է ցոյց տալ համեմատական եղանակը։

Գ. Գրաւոր աշխատանք.

Գրաւոր աշխատանքը երկու տեսակ է. մէկը՝ լեզուի ուղղադրական, իսկ միւսը քերականական և տրամաբանական կողմերը զարգացնելու նպատակով։ Առաջին տեսակն, որ է թելագրութիւնը, կատարվում է դաստան մէջ, իսկ երկրորդ տեսակ աշխատանքը տուն էլ կարող է տրուել։

Այսպիսի բաղմաշակերտ դասատներում, որպիսիք ունին մեր ուսումնարաններն, իմ կարծիքով, թելագրութեան հետեւալ եղանակը շատ յարմար է։

Ուսուցիչը նախ և առաջ կարգադրած է լինում, որ բոլոր աշակերտները քարատախտակներն առաջներն դրած ունենան, սպունգները ձեռներին. զուրս է կանչում նախ մի աշակերտի գրատախտակի մօտ, առնում է մի յօդուած, զլիաւորապէս ոտանաւոր և սկսում է օտել։ Մինչև որ ուսուցիչը չի վերջացնում խօսքը, էջ որ չի սկսում գրել։ Խօսքը վերջացնելուց յետոյ՝ ուսուցիչն երբեմն այս կամ այն աշակերտին կրկնել է տալիս իւր ասածը. զրիւ սկսում են ամենքը միասին. եթէ մինը մոտանում է որ և իցէ բառ՝ կամայ ձայնով

հարցնում է ուսուցչին և ոչ աշակերտներին։ — Փոքր դասատներում թելադրութիւնով պարսպելիս ուսուցչին ասում է մի անգամից կարճ կարճ նախադասութիւններ, կամ նոցա մասերը և հիւսմ սկզբում, մինչեւ անգամ մի մի բառ։ Հետո՞հետէ մանկանց յիշողութիւնն ու ըմբռննողութիւնը զարգանալու չափով թելադրութեան ձևը տանում է ուսուցիչը հեշտիցը դէպի դժուարը, պարզիցը դէպի բաղադրեալը, մինչև որ ի վերջոյ ասում է մի անգամից ամբողջ միանգորեալ նախադասութիւններ։

Գրելը վերջացնելուց յետոյ ուսուցիչը պատուիրում է նախ գրատախտակի վերայ գրող և ապա մի քանի ուրիշ աշակերտների՝ կարգալ գրուածը, մանուկների ուշքը դարձնելով առողանութեան և մտքերի կազմութեան ձևերի վերայ։ Եթէ մի որ և իցէ բաւ սխալ է լինում գրած կամ բայ թողած՝ իմաց է անում ուսուցչին և ուղղում։ Թէ որ մանուկներից ոչ ոք չէ կարգում գրուածը պատշաճաւոր առողանութեամբ և պատշաճաւոր տրոհութիւններով, այն ժամանակ ուսուցչին ինքը կարողում է մի անգամ ծանր ու պարզ, որպէս զի մանուկները կարողանան իմանալ, թէ որտեղ ինչ առողական կամ տրոհական նշաններ պէտք է

լինին, որովհետև ուսուցչին ինքը չի ասում այդ նշաններն իւր կողմից։

Ինչ որ աշակերտներն ինքեանք կարող էին անել իրանց գրուածներէ հետ, վերջացնում են, դորանից յետոյ ուսուցիչը պատուիրում է դնել ախտակները սեղանների վերայ և լսել Գրատախտակի վերայ ամբողջ գրուածի նախադասութիւնների թիւը որոյում է գրողը կամ մի ուրիշը, այլ ո՞նց ցոյց է տալիս, թէ որտեղ ինչ կէտ պիտի լինի և ինչն։ Ուսուցիչը պատուիրում է դարձեալ առնուլ ախտակներն և ասել, թէ ո՞վ ինչ առողական կամ տրոհական սխալ է արել։ Գորանից յետոյ աշակերտներից մէկը կամ միւսը ցոյց է տալիս գրատախտակի վերայ գրուածի այս կամ այն նախադասութեան մէջ տառախախտները. աշակերտները վարձեալ միասին սկսում են ստուգել իրանց գրուածը տառախախտներն ուղղելու համար։ Այնն մի ուղղուած սխալի տակ դիժ պիտի քաշուի։ Ի վերջոյ երբ գրատախտակի վերայ գրածը մի անգամ էլ ուղղած է լինում ըստ ավենայնի՝ ուսուցիչը մի անգամ էլ է հարցնում, թէ ո՞վ ինչ սխալ էր արել և ապա սկսում է տեսնել (թէ որ միջոցը ներում է) աշակերտների գրուածները, արդեօք ուշադրութեամբ ուղղած

են նորա ամբողջապէս, թէ որ և իցէ սխալ
զանցառութեան է տուած:

Բաղմատիւ աշակերտների հետ, ի նկատի
ունելով դասամիջոցի կարճութիւնն ևս, ինչ
չատ նպատակամերձ է երևում վերը ցոյց ար-
ւած ձևը: Յայտնի բան է, ուսուցչից պահանջ-
վում է այդ ժամանակ մեծ զգուշութիւն, որ
չլինի թէ աշակերտները ղէպի չարը գործ ղը-
նեն նորա հաւատընծայութիւնը: Ես կարծում
եմ սակայն, որ աշակերտներն իրանց գործը
կըկատարեն բարեխղճութեամբ, պարզութեամբ
ու եւանդով, եթէ սովորեցրած լինին նորանց
աշխատել, սիրելով աշխատութիւնքն և ցան-
կանալով օգուտ քաղել նորանից:

Երբեմն ուսուցիչը, կամ աւելի դարդացած
աշակերտներից մէկը կարող է գրել գրատախ-
տակի վերայ մի պարբերութիւն զանազան օր-
խաղներով, աշակերտները հերթով կուզղեն սը-
խաղները, բացատրելով, թէ ինչու այսպէս և
ոչ այլապէս պէտք էր գրել: Այս ձևը դիտա-
ւորապէս կարելի է գործածել, երբ մանուկները
թուլացած ու ձանձրացած երևան, դա կը
զուարթացնէ նորանց և վերանորոգէ նոցա աշ-
խոյժը:

Մնում է այժմ ասել, որ ինչպէս ամեն մի
դիպուածում, նոյնպէս և այս, շատ լաւ կըլի-
նէր, թէ որ ուսուցիչները նախապէս պատ-
րաստուէին ղիկտանտի դասերին, յառաջա-
գոյն ընտրելով առաւել նպատակին յարմար
գրուածներ: Անցնենք երկրորդ տեսակ գրաւոր
աշխատանքին:

Ուսուցիչն իւր համար որոշեալ օրերով աշա-
կերտների ասուած դասերից նիւթ առնելով՝
տալիս է նորանց զանազան առաջարկութիւն-
ների զրութեան համար: Այդ առաջարկութիւն-
ները ծառայում են քանի մի նպատակների:—
կամ աշակերտի լսած ու կարդացածը նորա
մտքում լաւ տպւորելու համար, կամ նորա
մէջ տրամախոհութիւնն ու զրաւոր կերպով
մտքերի հաղորդման ձևը զարգացնելու համար,
կամ առ հասարակ լեզուի կանոններն ըմբռ-
նելի կացուցանելու համար և կամ վերջապէս
աշակերտի մէջ ինքնուրոյն գործունէութիւն
զարթեցնելու համար:

Ընդ աչօք ունենալով, որ մանուկների զը-
խաւոր աշխատանքն ունի այսքան բազմապի-
սի նշանակութիւն, դրա համար օտուած ա-
ռաջարկութիւններն էլ կարող են զանազան
լինել: Զանազան պիտի լինին նոքա և ըստ

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Կ Տ Ա Ր Ի Ն .

Վարժ կարգալ զանազան յօղուածներ, ըմբռնելով և պատմելով կարգացածի մտքերը փոքր ի շատէ կապակից խօսքով, անգիր գիտենալ քանի մի զկարմբունելի ոտանաւորներ: Գրել պարբերութիւններ առանց կոպիտ սխալների և պատասխանել ոչ տղեղ, պատասխանել կատարեալ և ոչ անկապ խօսքերով: Հասկանալ որն է առարկան և որը նորա յառուութիւն ցոյց տուող բառը, որոշել կոչական, հրամայական և բացազանչական բառերը: Մանօթ լինել բնական պատմութեան սկզբանց հետ, այսինքն պարզ եւ հիմնական տեղեկութիւններն իմանալ մարդու, ընտանի անասունների ու թռչունների ու պարտիզի բոյսերի մասին: Նկարագրել մարդու բնակութեան տեղերն եւ իմանալ կրակի, օդի, ջրի, հողի և դոցա աչքի ընկնող երևոյթները:

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Կ Տ Ա Ր Ի Ն .

Կարգալ ու հասկանալ ամեն տեսակ պարզ յօղուածներ, իրանց սեպական կարծ մտքերը արտայայտել գրաւորապէս որքան և իցէ կանոնաւոր կերպով, առանց նշանաւոր սխալների և կանոնաւոր առողջանական ու տրոհական նըշաններով:

Բերան գիտենալ ոտանաւորներ և բացատրել նոցա մտքերն իրանց բառերով: Առաւել ընդարձակօրէն բազմակողմանի կերպով նկարագրել զանազան սևեխ բնական ու արհեստական առարկաներ և ծանօթ լինել ընութեան

կարեօր երևոյթների հետ: Ճանաչել գործողութիւն և գործողութեան հանգամանք ցոյց տուող բառերն, որոշել նախադասութիւնը, նորա գլխաւոր ու երկրորդական մասերն, այսինքն որոշել ենթական, բայը, լրացուցիչ, յատկացուցիչ և միջանկեալ բառերն, այլ և ճանաչել բայերի ժամանակները, եղանակները, դէմքերն ու թուերը:

Զ Ո Ր Կ Ր Ո Ր Կ Տ Ա Ր Ի Ն .

Ընթերցանութեան մէջ, թէ բերանացի և թէ գրաւոր բացատրութեամբ հանդերձ, աւելի զարգացած լինել, մի քանի ընտիր ոտանաւորներ անգիր գիտենալ և նոցա մտքերը գրել ընդարձակ զարալրութեամբ: Աշխարհաբար քերականութիւնից սխտեմատիկաբար իմանալ ամբողջ ատուգարանութիւնն և դրաբարից առանց սխտեմատի մասնաւոր տեղեկութիւններ ունենալ ի նախապատրաստութիւն:

Հ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Կ Տ Ա Ր Ի Ն .

Ոչ մի տեսակ աշխարհաբար գրուածի (ի հարկէ ոչ զիտնական) ընթերցանութեան և մտքի ըմբռնողութեան մէջ չըլժուարանալ, շարադրել զանազան նամակներ, անել պէս-պէս նըկարագիրներ բնութեան պարզ և ամենօրեայ երևոյթների: Գտնել կարգացածի մասին աւուղջամտաբար և իւր մտքերն արտայայտել բերանացի կամ գրաւորապէս, որքան կարելի է տրամաբանօրէն: Գիտենալ աշխարհաբար քերականութեան համաձայնութիւնը, իսկ գրաբար քերականութիւնից՝ համեմատական եղա-

նակով ամբողջ ստուգարանութիւնը կանոնա-
ւոր կերպով և առանց մեծ դժուարութեան
թարգմանել աւետարանը:

Վ. ՄՅԵՐՈՐԳ ՏԱՐԻՆ.

Առանց քերականական սխալների և որ-
քան կարելի է տրամաբանօրէն շարադրել զա-
նազան թեթև և յօղուածներ. ծանօթ լինել լեզ-
ուի գործածութեան ոճերի, ձևերի ու տեսակ-
ների հետ. վարժ թարգմանել գրաբար լեզուն
և իմանալ նորա ամբողջ քերականութիւնն
աշխարհաբարի հետ համեմատաբար:

ԵՕԹՆԵՐՈՐԳ ՏԱՐԻՆ.

Ծանօթ լինել Հայոց հին մատենագրութեա-
նը և ազատ կերպով թարգմանել ամեն տեսակ
գրաբար գրուածներ. լիովին ուսանիլ լեզուի
գործածութեան զանազան ձևերը, տեսակներն
ու ոճերն: Ազատ կերպով շարադրել պէս-պէս
յօղուածներ տրամաբանական կապակցութեամբ,
պարզ թարգմանութիւններ անել և աշխատա-
բարից գրաբար ևս:

« Ազգային գրադարան

NL0330728

